

Första världskriget som pojkboksäventyr

Axel Kerfves "Scoutpatrullen" var en av få svenska ungdomsböcker om det pågående första världskriget som inte tog Tysklands parti. Den tog även avstånd från kriget som skådeplats för heroiska äventyr.

*Tyska soldater anfaller Louvain i augusti 1914. Samtida vykortsillustration.
(Foto Gerd Heinrich/AOP)*

Den internationella forskningen om första världskriget bara växer och växer – under de senaste decennierna har historikerna framför allt intresserat sig för föreställningarna om kriget. I Sverige har intresset inte varit lika stort. Här har forskarna hellre sysslat med borggårdskrisen och hungerkravallerna än med själva kriget. Någon motsvarighet till det historiska forskningsprojektet om Sverige under andra världskriget har ännu inte synts till.

Men situationen håller på att förändras. För några år sedan kom en spännande avhandling om hur kriget återspeglades i den samtida veckopressen. Den skrevs överraskande nog av en historiker (Lina Sturfelt, "Eldens återsken. Första världskriget i svensk föreställningsvärld"). Även litteraturforskarna har vaknat upp, kanske stimulerade av historikernas kulturvetenskapliga studier. I början av 2000-talet sätts ett stort projekt om första världskriget i den svenska litteraturen. Detta har under det senaste decenniet resulterat i flera böcker om hur ett antal mer eller mindre etablerade författare, både män och kvinnor, ställde sig till kriget medan det ännu pågick.

Däremot har ingen tagit sig an den samtida barn- och ungdomslitteraturen. Ändå var kriget även här ett viktigt ämne – under krigsåren kom det ett tiotal ungdomsböcker som handlade om kriget. Dessa skiljer sig på flera sätt från sina motsvarigheter inom vuxenlitteraturen. Till att börja med var författarna alla män. De mest produktiva författarna var Axel Kerfve, Erik Pallin och Gunnar Örnulf. Deras böcker publicerades i bokserier för ungdom men var i praktiken pojkböcker – huvudpersonerna är alla av manligt kön och i den mån det alls förekommer flickor i böckerna fungerar de enbart som kärleksobjekt.

Alla böckerna var mer eller mindre heroiserande äventyrsberättelser. Ibland läggs tonvikten vid huvudpersonernas kamp för sitt fosterland, ibland blir äventyren långt viktigare än själva kriget. Ingen av böckerna utspelas i Sverige eller skildrar världskriget i ett svenskt perspektiv. Däremot är huvudpersonerna ibland svenskar eller har svensk bakgrund. Mer än hälften av böckerna handlar om kriget i andra världsdelar och påfallande ofta befinner vi oss ute till havs. Det var förstås lättare att förvandla kriget till ett spännande äventyr om man förlade det till en fjärran ocean och inte till de närbelägna och allt blodigare europeiska skyttegravarna.

Nästan alla böcker tar på ett självklart sätt Tysklands parti i kriget – helt i linje med opinionen bland de övre samhällskikten i Sverige men inte riktigt i överensstämmelse med ställningstagandena i den samtida svenska skönlitteraturen. Men det finns ett remarkabelt undantag, nämligen "Scoutpatrullen" (1914), skriven av Axel Kerfve, en av tidens produktivaste ungdomsförfattare.

Till att börja med utspelas den inte så långt bort: boken handlar om Tysklands plötsliga överfall på det neutrala Belgien i augusti 1914. Den dramatiska handlingen, som bara omfattar ett par dygn, följer verkligheten mycket nära: höjdpunkten är tyskarnas våldsamma (och starkt kritiserade) ödeläggelse av den berömda universitetsstaden Louvain (Leuven), inledd natten mellan den 25 och den 26 augusti – Kerfve anger noggrant tid och plats.

Boken skrevs häpnadsväckande snabbt – den utkom bara några månader efter det att händelserna utspelats. Boken handlar om en scoutpatrull som ger sig ut på en länge planerad utflykt – några rider, andra cyklar – och plötsligt hamnar mitt i stridslinjen. Pojkarna vet inte att de tyska trupperna nått så långt in i landet – den information man fått har varit vilseledande.

"Scoutpatrullen" ställer sig neutral till kriget – trots att Kerfve valt att låta boken kulminera med tyskarnas omdiskuterade förstörelse av Louvain. Men boken tonar ner den tyska skulden: förstörelsen av Louvain beror i Kerfves berättelse lika mycket på "franktirörerna", de belgiska civila som deltog i kampen mot de tyska ockupanterna. I "Scoutpatrullen" är det deras provokationer som utlöser våldet. Detta var i enlighet med den samtida tyska historieskrivningen men är tvärt emot vad moderna forskare anser.

Det är scouterna som blir språkrör för bokens neutralitet. När de hamnar mitt i stridslinjen ser de som sin uppgift att hjälpa alla krigets offer, oberoende av nationalitet. De ger de döende vatten att dricka, de hjälper sårade undan striderna och de för så småningom med sig inte mindre än fem övergivna barn. Deras neutralitet har sin utgångspunkt i scoutreglerna: det är en scouts plikt att hjälpa dem som har det svårt. Det är detta som medlemmarna i Kerfves patrull försöker leva upp till. Den neutralitet som boken förespråkar kan påminna om den "storsvenska" neutralitetsberättelse som Sturfelt urskiljer i sin undersökning av hur kriget speglades i veckopressen. Men i den är det Sverige som i kraft av sin neutralitet ska gå i spetsen för fred och humanitet. Här är det i stället scouterna som får representera den fredssträvande, engagerade och medkännande neutralitet som boken ställer sig bakom.

Scoutrörelsen var ny och modern när Kerfve skrev sin bok – det svenska scoutförbundet hade grundats bara två år tidigare. "Scoutpatrullen", som också är en av de allra första scoutböckerna i den svenska barnlitteraturen, speglar rörelsens internationella karaktär: de fredssträvande pojkscouterna (som bor inackorderade på en "gospension" i närheten av Lierre) kommer alla från olika länder. Men både den ansvarige ledaren för utflykten och patrulledaren är svenskar, vilket ger scoutpatrullens neutrala hållning en viss svensk framtoning – Sverige hade ju också förklarat sig neutralt vid krigsutbrottet.

Kerfve är en skicklig berättare som vet hur man ska engagera läsaren. Berättelsen är rörlig, livlig och medryckande – när spänningen stiger övergår den smidigt från imperfektum till dramatiskt presens. Intensiteten stegras dessutom av retoriska frågor, dramatiska utropstecken och framåttänkande antydningar om vad som komma skall. Till rörligheten bidrar också synvinkelskiftena: den inlevelsefulla berättaren låter oss följa än den ene, än den andre av scoutpatrullens olika medlemmar. Då och då avbryts krigslarmet av effektivt insatta pauser: det kan plötsligt bli alldeles tyst eller också skymtar det vackra landskap – klätt "i sommarens härligaste grönska" – där de ohyggliga scenerna utspelas.

Det som gör det allra starkaste intrycket är emellertid bokens engagerade avståndstagande från kriget. Författaren tar visserligen avstamp i äventyrsberättelsen: det är för att scouterna gillar äventyr som de ger sig av på sin utflykt. Men äventyrsberättelsen förvandlas snart till en brutal krigsskildring. Det krig som patrullen hamnar i skildras inte som ett spännande äventyr utan som en blodig slakt.

Kerfve skyr inte några medel när det gäller att förmedla krigets fasor till sina unga läsare. Kriget ges apokalyptiska dimensioner: striderna är så fasansfulla att domens dag tycks vara inne, människorna har förvandlats till onda andar, de är inte längre människor utan grymma vilddjur. Det är som om alla vore galna – och en kvinna som pojkar träffar på har också bokstavligt blivit galen sedan hennes man mördats av tyskarna: hon försöker till och med skjuta de hjälpsamma scouterna.

Färgstarka metaforer ger ohyggligheterna gigantiska proportioner: en pansarbil ser ut som "sagornas odjur med ett väldigt horn mitt i pannan", en zeppelin liknar "en oerhörd jättefågel med brinnande eldsögon". Skickligt återger Kerfve det våldsamma larmet och stridernas häftighet. Han vädjar till alla sinnen: man hör vilda rop, vrål, stönanden, skrik, "avgrundslarm" och dånande explosioner. Allt sker i ett fruktansvärt högt tempo, alla "rusar", man strider "ursinnigt", "vilt" eller i "ohejdat raseri".

Metaforerna går hand i hand med den mest fasansfulla realism. När en av scouterna i mörkret hoppar ned från ett tak famlar hans ena hand plötsligt "i en våt klabbig massa, och där var en lukt som kväljde honom till det yttersta". Efter en stund känner han igen lukten från "den stora kreatursslakten på hösten förut": "Blod var det!"

Grymheterna staplas på varandra: än sticker en belgare en bajonett mitt i ögat på en sårad tysk soldat, än skriker sig granaternas offer till döds "medan de med avslitna lemmar vältrade sig i sitt blod":

Många blevo kvar, sönderslitna, vanställda till oigenkännlighet – utan huvud eller utan armar eller ben, eller alldeles uppfläta till blotta köttslamsor av det som sekunden förut varit en levande människa, en kämpastark kamrat till någon av dessa, som gått fria åtminstone för den granaten.

Där låg en stackars häst på rygg i ett anspann av andra hästar. En granatskärva hade slagit av honom benet. Han kastade sig våldsamt av och an uti sina plågor.

Och så håller det på – det finns en rad scener av samma ohyggliga slag i Kerfves engagerade antikrigsskildring. Detta är kanske det mest uppseendeväckande med "Scoutpatrullen": att den skildrar krigets verklighet med en så skakande realism. Det brukar man inte göra i böcker för barn och ungdom. Realistiska skildringar av det här slaget får man till exempel leta med ljus och lykta efter i ungdomsböcker om andra världskriget – inte bara i de berömda Bigglesböckerna utan också hos svenska författare som Bertil Cleve, Rolf Wiesler eller Alvar Zacke.

Var man mindre känslig vid förra sekelskiftet? Ja, kanske. Coopers indianböcker kan också innehålla fruktansvärda grymheter och ändå ansågs de lämpliga för ungdom. Men bland de samtida svenska skildringarna av första världskriget finns det ingen motsvarighet till Kerfves skoningslösa realism. Hans upprörda protest mot krigets massmord saknar motstycke i svensk barn- och ungdomslitteratur. "Scoutpatrullen" är, när det gäller skildringarna av krigets ohygglighet, ingenting mindre än en ungdomslitterär motsvarighet till "På västfronten inte nytt" – skriven 15 år före Remarques berömda klassiker.

Understreckare i SVD 2014-04-26

Ulf Boëthius, professor em i litteraturvetenskap vid Stockholms universitet.